

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; МУНИЦИПАЛЬНОЕ ПРАВО
УДК 342.7:327(478)

ЗМІСТ, СИСТЕМА ТА ВИДИ
ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ Й ГРОМАДЯНИНА

Заворотченко Т. М.

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара
м. Дніпропетровськ, Україна

У статті досліджується проблема становлення політичних прав і свобод людини й громадянина, які організовані в самостійну систему таким чином, що кожне з них безпосередньо пов'язано і впливає з іншого. Розглядається структура та основні напрями розвитку даних прав. Запропоновано різні класифікації та визначені основні публічно-політичні права і свободи людини й громадянина. Доведено, що кожне право має одночасно різні характеристики, параметри, функції та проявляється в різних формах. Стаття присвячена аналізу політичних прав і свобод як прав громадянина в сфері державного та суспільно-політичного життя.

Ключові слова: суб'єктивні політичні права і свободи, система політичних прав і свобод громадян, свобода друку, право на інформацію, право на участь.

Постановка проблеми. Великомасштабні звершення в Україні з усією гостротою поставили питання про зміст та систему політичних прав і свобод людини, яке у вітчизняній і зарубіжній літературі залишається дискусійним, оскільки відсутній не тільки чіткий перелік, але й критерії, за якими можна було б класифікувати політичні права і свободи. Висока політико-правова і моральна цінність політичних прав і свобод громадян обумовлюється тим, що такі сутнісні характеристики держави, як політична влада та її апарат, в умовах демократичного політичного режиму безпосередньо і опосередковано формуються суспільством та виражають його інтереси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науці конституційного права проблему змісту, системи та класифікації політичних прав і свобод людини й громадянина досліджували багато російських та українських вчених, зокрема Букач В. В., Вітрук М. В., Воеводін Л. Д., Грабильніков А. В., Дмитрієв Ю. А., Дробуш І. В., Зайцева М. В., Злотопольський А. А., Ізатов Т. Ш., Козлова Є. І., Конов В. А., Коркунов М. М., Кутафін О. Є., Лебедєв А. В., Лукашева Е. А., Морозова Л. Я., Олійник А. Ю., Погорілко В. Ф., Хижняк В. С., Четвернін В. А., Щіглик А. І. та інші.

Мета даної статті полягає в тому, щоб на підставі різних точок зору на класифікацію політичних прав і свобод людини й громадянина сформулювати власну класифікацію даної групи прав.

Вклад основного матеріалу. Комплексний підхід пізнання всіх соціальних явищ передбачає, що «будь-який предмет повинен бути пізнаний не тільки сам з себе, але й

із системи, в якій він є лише частиною» [1, с. 156]. Системний підхід дозволяє виявити внутрішній механізм не тільки дії окремих компонентів в ціле, але й їх взаємодію на різних рівнях, тим самим відкриваються перспективи виявлення організаційної «багатокомпонентності» системи, а також глибокого взаємозв'язку її частин [2, с. 243]. Для вирішення цієї проблеми необхідно враховувати, що права людини є системою, яка упорядкована своєю структурною побудовою, первинними елементами якої є окремі права, кожні з яких мають свою структуру. Політичні права і свободи громадян входять до загальної системи суб'єктивних прав. Так, М.В. Вітрук розглядає суб'єктивні права в якості системи, яка складається з конституційних і галузевих прав, тобто «це є визначена структурою суспільства сукупність суб'єктивних прав в різних сферах суспільного життя, яка взята в їх єдності та поділі на окремі групи (види, класи), відповідно до особливостей їх матеріального змісту і правової форми, а також у взаємозв'язку і взаємодії цих груп» [3, с. 9]. Конституційне право виступає як провідна галузь в системі права в цілому і тому суб'єктивні права, які регулюються нормами цієї галузі, в тому числі і політичні права і свободи громадян, займають аналогічне місце. «Конституційні права, свободи і обов'язки слугують основою (базою), є визначаючими, вирішальними для всіх галузевих прав і обов'язків та надають основні напрями їх розвитку на певний історичний період, мають соціальні і правові особливості, які обумовлені, перш за все, характером і значимістю відповідних суспільних відносин, соціальним змістом і формою їх правового закріплення, а також місцем конституційних прав, свобод і обов'язків та їх роллю по відношенню до інших прав і обов'язків громадян» [4, с. 87].

Щодо класифікації конституційних прав і свобод людини й громадянина, то вона завжди умовна і можлива лише на основі певних критеріїв і не завжди є остаточною, оскільки одне й те саме право або свобода може відноситися одночасно до кількох класифікаційних прав.

За характером створення прав і свобод вони поділяються на основні (конституційні) і додаткові (галузеві), залежно від суб'єктів вони поділяються на права і свободи людини й громадянина, залежно від виду суб'єкта вони можуть бути індивідуальними і колективними (груповими), за їх генезисом – на природні (природжені) і похідні від них, тобто закріпленні нормативними актами), за змістом – на особисті, політичні, економічні, соціальні і культурні. В науці конституційного права найбільш розповсюдженою ознакою, за якою класифікуються права людини є реальний зміст прав і свобод людини й громадянина. Оскільки всі основні права і свободи людини й громадянина створюють певну систему відповідно до сфер діяльності (громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні), елементи якої не мають чітких меж, а їх загально прийнята класифікація є умовною, то питання про систему, зміст та склад окремої групи (політичних прав і свобод людини й громадянина) є вельми спірним. Диференціацію політичних прав і свобод можна здійснити тільки на підставі використання тих критеріїв класифікації всіх прав і свобод на відповідні рівні, які вже склалися в науці. Так, Дмитрієв Ю. А. і Златопольський А. А. виділяють дві класифікації прав людини. Одна ґрунтується на сфері діяльності людини і розглядає в якості політичних прав всі юридичні можливості, які реалізуються в політиці, а інша передбачає використання особливостей взаємовідносин людини і держави. В якості

критерію використовується участь в організації та діяльності держави. Враховуючи такий підхід, можна зробити висновок про те, що система політичних прав і свобод складається з двох взаємопов'язаних підсистем, «в першу з яких (групу прав по участі в організації та діяльності держави та її органів) додатково до виборчого права включається право на референдум і право петицій; до іншої групи (групі правочинностей, які представляють собою невід'ємні права громадян, метою реалізації яких є активна участь індивіда в житті суспільства) відносяться свобода слова та друку, свобода спілок і свобода зборів» [5, с. 55].

Таким чином, класифікації, запропоновані Дмитрієвим Ю. А. і Златопольським А. А. ґрунтуються на сфері діяльності людини, його взаємовідносинах з державою та їх особливостях. Критерієм диференціації політичних прав і свобод в даному випадку є право на участь в організації та діяльності держави. В свій час поняття «право на участь» було запропоновано Коркуновим М. М., який виділяв наступні види політичних прав (як право на участь): право безпосередньої участі в розпорядженні державною владою; право обрання представників; пасивні права (право вступу до державної служби) та право виборності (право бути обраним до органів влади) [6, с. 553; 7, с. 491].

На нашу думку, даний підхід не дає вичерпного переліку і, так би мовити, виводить за межі політичних прав, наприклад, право громадян створювати партії, тобто правочинності, які не пов'язані безпосередньо з організацією та діяльністю держави, але, без сумніву, ті, що мають політичний характер. І це дійсно так, оскільки політичні партії, будучи частиною суспільства, слугують формуванню політичної волі громадян, і безумовно право на їх створення є важливішим політичним правом. Наприклад, право на референдум, на наш погляд, треба розглядати як самостійне суб'єктивне і колективне право, а до групи прав на участь необхідно включити активне і пасивне виборче право. Але досліджуючи цю проблему з іншого боку, важливо зазначити, що до числа політичних прав відносяться також право на вільне пересування, вибір місця перебування та проживання. Зазначені права, на наш погляд, відносяться до особистих прав, оскільки воно є істотним елементом свободи самовизначення особистості, умовою професійного і духовного розвитку людини, його гідного життя.

Викладений перелік політичних прав і свобод людини й громадянина доповнюється правом на участь у здійсненні правосуддя. Дане право надає кожному громадянину можливість без будь-якої дискримінації зайняти посаду судді або бути присяжним засідателем. Можна також окремо виділяти активне і пасивне виборче право. І все ж таки, характеризуючи політичні права громадян, не можна забувати про право на інформацію, яке теж відноситься до групи прав людини й громадянина, яка нами досліджується. При ґрунтовному аналізі політичних прав і свобод громадян, на нашу думку, можна запропонувати і інший поділ зазначеної групи прав людини й громадянина, тобто групу прав на участь у суспільно-політичному і державному житті країни, групу прав на участь в управлінні виробництвом і групу прав, які забезпечують свободу думок. По мірі того, як розвивалися та вдосконалювалися політичні права і свободи людини й громадянина, до них відносилися права, які відображали належність особи до держави (право на громадянство, його зміну, право притулку); права та законні інтереси, які впливають з принципу рівності громадян перед законом (право на проведення публічних заходів, право на рівний доступ до державної служби тощо); права, які спря-

мовані на здійснення принципів народовладдя (виборчі права, право на референдум тощо); політичні свободи (свободу друку і думок, висловлювань; свободу об'єднань). Слід підкреслити, що данні види політичних прав представляють найбільший інтерес, оскільки вони є перспективними для вироблення критеріїв їх класифікації. Крім того, існує загальноприйнята точка зору про те, що до числа політичних прав і свобод відноситься право на самовизначення народу і право на громадянство. Така позиція представляється нам вельми спірною. Стаття 1 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права закріплює право народів вільно встановлювати свій політичний статус та вільно визначати свій економічний, соціальний і культурний розвиток. Конституція України також закріплює дану свободу. Дійсно, вказана свобода, з одного боку, є політичною, але з іншого вона є універсальною і розвивається через всю сукупність громадянських прав і свобод. Право на самовизначення включає в себе і неpolітичні права і свободи, наприклад, право власності, свободу праці та інші. Що ж стосується права на громадянство, яке є також політичним правом, то тут, на наш погляд, можна поспоричатися. І пояснити це можна так: фізична особа (громадянин, іноземний громадянин, апатрид) має суб'єктивні права, які реалізуються в конкретних правовідносинах з приводу виникнення або припинення громадянства (право подання клопотання про прийняття до громадянства, про вихід з нього тощо). Але це не є суб'єктивним правом громадянства, а суб'єктивне право з приводу громадянства. Вище ми вже визначили громадянство як певний політико-правовий стан людини, і тому доцільно не включати його до системи політичних прав і свобод.

Після здійсненого вище аналізу суб'єктивних політичних прав і свобод громадян, в першу чергу, слід виділити право на участь в управлінні державними і суспільними справами, яке заперечує включення громадян до сфери прийняття та здійснення державних рішень та до сфери політики. На нашу думку, дане право є «стрижневим» політичним правом, гарантіями і формами реалізації якого виступає низка інших прав, зокрема: право обирати і бути обраним, право брати участь у референдумі, право на рівний доступ до публічних функцій і посад, а також на участь у здійсненні (відправленні) правосуддя. Як особливу групу політичних прав і свобод, свободу слова, слід виділити свободу думки, ідеї і судження, право їх розповсюджувати, свободу друку, свободу доступу до джерел інформації. До числа інших політичних прав і свобод слід включити свободу зборів, мітингів, демонстрацій, право на об'єднання (свобода спілок і асоціацій) та право на звернення (право петицій). Але основоположним серед політичних прав і свобод людини й громадянина є право брати участь в управлінні справами держави, яке здійснюється як безпосередньо, так і через представників (право на участь громадян в референдумі, право обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, право на рівний доступ до державної служби, право на участь у здійсненні правосуддя, право на звернення та право на об'єднання).

На наш погляд, до політичних прав і свобод людини й громадянина відносяться: право на участь в управлінні справами держави, право на інформацію, виборчі права, право на звернення, право на рівний доступ до державної служби, право на об'єднання, свобода думки і слова, свобода зборів, мітингів, демонстрацій, походів і пікетувань. Треба відмітити, що підставою для класифікації політичних прав і свобод може бути їх реалізація залежно від кількості суб'єктів. Так, наприклад, можна виділити політичні

права, які можуть бути реалізовані індивідуально (право на рівний доступ до державної служби, право на звернення), і ті, які здійснюються колективно (право на об'єднання, право на проведення зборів, мітингів). За співвідношенням прав, на нашу думку, слід виділити основні і похідні політичні права, зокрема, право брати участь в управлінні справами держави є основним правом, а виборчі права, право на рівний доступ до державної служби, на здійснення правосуддя є похідними правами. Залежно від універсальності політичних прав їх можна поділити на: а) виключно політичні права, наприклад, право обирати і бути обраним, право брати участь в референдумі, право на рівний доступ до державної служби; б) політичні права, які мають змішаний характер, що сприяють реалізації не тільки досліджуваної групи прав, але й інших прав і свобод людини й громадянина, наприклад, право на звернення.

На наш погляд, до основних публічно-політичних прав і свобод слід віднести, в першу чергу, свободу думки і слова, представляючи їх як символ зв'язку людини з його переходом до суспільно-політичного життя. Ми певні, що такий підхід є вельми обґрунтованим, оскільки зазначені свободи є скоріше елементами інституту громадянських (особистих) прав і свобод. З іншого боку, свободу думки і слова можна розглядати виключно в системі особистих прав людини й громадянина. Серед інших політичних прав і свобод людини й громадянина слід виділити право на інформацію, право на об'єднання, право на маніфестації, право на участь в управлінні справами держави та на здійснення місцевого самоврядування, виборче право та право на звернення. Справа в тому, що віднесення окремих прав до розряду політичних представляється спірним і можна скласти цілісний погляд на їх перелік: виборчі права; право на участь у справах держави; право на масові (публічні) заходи; свобода спілок; свобода друку та засобів масової інформації; право петицій та право страйк. Отже, особливістю системи політичних прав і свобод людини й громадянина є те, що кожне право має одночасно різні характеристики, параметри і функції, воно проявляється в різних формах та несе відбиток не тільки своєю субстанційністю, але й місцем у загальній системі. Людська діяльність вельми різноманітна, в тому числі в сфері політики, у зв'язку з чим, визначити вичерпний перелік політичних прав і свобод є абсолютно безперспективним. Не випадково, досліджуючи вищенаведені класифікації. Ми бачимо різні міркування щодо даної групи прав, які розходяться у віднесення окремих конституційних прав і свобод громадян до того чи іншого виду. Так, свободу думки і совісті можна інтерпретувати і як особисту, і як політичну свободу.

Висновки. Враховуючи викладене, нам представляється обґрунтованим розглядати подібні права і свободи як помежові. Дослідження таких прав і свобод необхідно вести враховуючи специфіку кожного конституційного інституту прав і свобод, що дозволить не допустити постійних розбіжностей щодо змісту тієї чи іншої групи. Оскільки предметом даної статті є політичні права і свободи, то помежові права і свободи можуть розглядатися лише враховуючи інтереси нашого дослідження.

Список літератури:

1. Толкачев К. Б. Теоретико-методологические основания реализации личных конституционных прав и свобод человека и гражданина : дис. на соискание учёной степени докт. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право» / К. Б. Толкачев. – С.-Пб., 1998. – 360 с.

2. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) : монография / Д. А. Керимов. – М. : Аванта, 2001. – 560 с.
3. Витрук Н. В. Субъективные права советских граждан и их развитие в период строительства коммунистического общества : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. юрид. наук / Н. В. Витрук ; Киевский государственный университет им. Т.Г. Шевченко. – Киев, 1965. – 20 с.
4. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР / Н. В. Витрук. – М. : Юрид. лит, 1985. – 176 с.
5. Златопольский А. А. Политические права и свободы граждан и механизм их реализации в Российской Федерации : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02: «Государственное право и управление, советское строительство, административное право, финансовое право» / А. А. Златопольский ; Московская государственная юридическая академия. – М., 1993. – 20 с.
6. Коркунов Н. М. Русское государственное право / Н. М. Коркунов ; под ред. М. Б. Горенберга. – 6-е изд. – Санкт-Петербург : Типография М. М. Стасюлевича, 1909. – Т. 1: Общая часть. – 630 с.
7. Коркунов Н. М. Русское государственное право / Н. М. Коркунов ; под ред. М. Б. Горенберга. – 6-е изд. – Санкт-Петербург, Типография М. М. Стасюлевича, 1909. – Т. 2: Особенная часть. – 748 с.

Заворотченко Т. Н. Содержание, система и виды политических прав и свобод человека и гражданина / Т. Н. Заворотченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 2-2. – С. 78-83.

В статье исследуется проблема становления политических прав и свобод человека и гражданина, которые организованы в самостоятельную систему таким образом, что каждое из них непосредственно связано и вытекает из другого. Рассматривается структура и основные направления развития данных прав. Предложены разные классификации и определены основные публично-правовые права и свободы человека и гражданина. Доказано, что каждое право имеет одновременно разные характеристики, параметры, функции и проявляется в разных формах. Статья посвящена анализу политических прав и свобод как прав гражданина в сфере государственного и общественно-политической жизни.

Ключевые слова: субъективные политические права и свободы, система политических прав и свобод граждан, свобода печати, право на информацию, право на участие.

THE CONTENT OF THE SYSTEM AND TYPES OF POLITICAL RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN

Zavorotchenko T. N.

Dnepropetrovsk National University named after Oles Gonchar, Dnepropetrovsk, Ukraine

The article examines the problem of the formation of political rights and freedoms of man and citizen, which are organized into an independent system in such a way that each of them directly connected follows from another. The subject of this article is analysis kinds of political rights and allocated approach to the classification of these rights, which does not give an exhaustive list and displays the scope of these rights. Argues that because the political parties, as part of the company, serve to the formation of the political will of the citizens, the right to their creation is an important political right. The article reveals the content of the most common signs are classified human rights and which is real content of the rights and freedoms of man and citizen. Determined that since all fundamental rights and freedoms of humans and citizens make up a system according to the spheres of activity, which do not have clear boundaries, and their universally accepted classification is conditional, the question of the system, the content and composition of a particular group, that is, of political rights and freedoms of man and citizen is highly controversial. The paper considers the structure and main directions of development of these rights. Suggested different classification and defined the principle of public-political rights and freedoms of man and citizen. It is proved that each right has different characteristics, parameters, functions, and is manifested in various forms. A review of the modern problems of the determination of basic public-political rights and freedoms and formulated by the autho's proposal for submission as a symbol of man's communication with its transition to the socio-political life. In the article it is to classification subjective constitutional political rights and freedoms of man and citizen, of different types and characteristics. The article is devoted to the analysis of political rights and freedoms as the rights of the citizen in public and political life.

Key words: equitable political rights and freedoms, system of political rights and freedoms of citizens, freedom of printing, right on information, right on participation.